

Császár Kinga

**A nők munkaerőpiaci helyzete Magyarországon,
különös tekintettel Somogy vármegyére
(1867-1918)**

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
Doktori Szabályzatának 21. §-a szerinti
tudományos előadás tézisei

Témavezető:
Dr. habil Herger Csabáné
egyetemi docens
PTE ÁJK Jegtörténeti Tanszék

Pécs
2019

Tartalomjegyzék

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása.....	3
II. Az elvégzett vizsgálatok, elemzések rövid leírása, a feldolgozás módszerei.....	4
1. A kutatás módszerei, forrásai.....	4
2. Az értekezés felépítése.....	5
III. A tudományos eredmények rövid összefoglalása, a hasznosítás lehetőségei.....	6
1. A magyar nőmozgalmak követelése, eredményei.....	6
2. A magyar jogtudomány reformigénye.....	6
3. A női munkavállalás feltételei: a nőoktatás.....	7
4. A nőmozgalom és az oktatásügy.....	10
5. A női munkavállalási szabályrendszer hiányosságai: a cselédügy.....	11
6. A női munkavállalás speciális formája: a prostitúció.....	14
7. Női szereplők a munkaerőpiacon kívül: a női bűnözés.....	16
8. Összegzés, a tudományos eredmény hasznosításának lehetősége.....	17
IV. A munka témaköréből készült publikációk jegyzéke.....	22

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

2011 évben jelent meg *Monori Gábor* doktori értekezése „Esélyegyenlőség és feminista jog – a női jogok pragmatikus érvényesülése” címmel, amely a modern jogállam egyik alapvető elve, a nemek közötti egyenlőség érvényesülését, illetve érvényesítését vizsgálta a tudományos kutatás idején hatályos jogrendszerben, továbbá a jogalkotói célok gyakorlati megvalósulását. A monográfia a nőkkel szembeni egyenlő bánásmód jogterületeit, különösen a nőkkel szembeni erőszak, az abortusz, a prostitúció és a munkahelyi diszkrimináció területét mutatta be, továbbá az esélyegyenlőség kérdését elemezte. Arra kereste a magyarázatot, hogy mi az oka annak, hogy miközben a feminizmus napjainkban is komoly hatást gyakorol a közgondolkodásra, a több mint két évtizede létrejött feminista mozgalom csak bizonyos jogterületeken tudott érezhető hatást kifejteni. Jogi egyetemi tanulmányaim során nagy hatással volt gondolkodásmódomra a szerzőnek a fenti témában tartott szemináriumai, majd *Herger Csabáné* biztatása és a családjogi témában folytatott kutatómunkája tovább tereltek a női jogok tárgyköre felé. Kutatásaimat a témában 2010-ben kezdtem.

A munka során egyértelművé vált, hogy a magyar jogirodalomban nem született a dualista korszakra vonatkozó összefoglaló mű a női jogok és azok érvényesülése témakörében. A foglalkoztatás szerkezetében megjelenő nemek közötti különbségnek egészen a második évezred első évtizedéig a magyar gazdaságtörténet-írás sem szentelt kellő figyelmet.¹ Ezt követően sem született átfogó munka azon tényezők kutatása területén, amelyek a dualista korszakban meghatározták a magyar nők munkaerő-piaci helyzetét, úgy, mint a nők munkajogát érintő jogi normák és a társadalmi környezet. Ennek felelt meg az a felismerés is, hogy a dualizmus-kori népnevelésügyről Somogy vármegyében terjedelmes szakirodalmat találunk, ebből azonban a nőoktatásra vonatkozó adatok túlnyomórészt hiányoztak. A szerzők mintegy művelődéstörténeti érdekességként tettek említést a nőnevelés egy-egy jelentős lépéséről.² A nőoktatás megyei intézményeinek elemzése hiányos volt, egyedül a Kaposvári Államilag Segélyezett Polgári Leányiskola történetéről jelent meg egy monográfia 2002-ben.³

Pető Andrea történész, a 20. század nemzetközileg is elismert társadalomkutatója állította, hogy a nők nem voltak láthatóak a történelemben, nem hagytak hátra forrásokat, és tevékenységükről, amelynek főleg a háztartás és a család volt a színtere, keveset tudunk. A nőtörténetírás ezért a huszonegyedik századig kizárólag a nők társadalmi változásokban betöltött szerepét vizsgálta. Jóllehet az 1970-es évek közepére jelentős irodalom született a nőtörténelem témakörében, rendkívül különböző témákat kutatva, ezek a munkák főleg leíró jellegű esettanulmányok voltak, a cselédek, a bábák, a boszorkányok, a prostituáltak, az apácák, a mosónők történetei, ezért nem tekinthetőek a nők jogállására vonatkozó átfogó munkáknak. A második nőtörténet-írói időszak, az ún. integrációs iskola már a nőket, mint társadalmi csoportot vizsgálta, azonban módszereit továbbra is olyan társadalomtörténeti iskoláktól kölcsönözte, mint a szociológia és a néprajz. Az 1980-

¹ NAGY, Nők a gazdaságban 205-222.

² KELEMEN, Adatok a népoktatás Somogy megyei történetéhez (1881-1918) 321-355.

³ FEKETE, A Kaposvári Zrínyi Ilona Államilag Segélyezett Községi Polgári Leányiskola.

as évek elején született meg a társadalmi nem (gender) fogalma, amelyet az amerikai feministák használtak először, ezzel jelezve a nemek közötti megkülönböztetés alapvetően társadalmi jellegét.⁴

A nők alkotmányos helyzete vonatkozásában a vizsgált korszakban *Nagyné Szegvári Katalin* műve⁵ mutatta a legteljesebb képet, azonban hiányzott a nők munkajogi jogállására vonatkozó normák és az azt kísérő társadalmi jelenségek bemutatása, így a cselédek, a prostituáltak vagy a házas nők helyzetének elemzése. A témát korábban feldolgozó tanulmányok egyrészt társadalomtörténeti-szociológiai megközelítésűek voltak és hiányzott belőlük a jogi szabályozás hangsúlyozása, másrészt országos képet tártak fel.

Tisztáznom kell, hogy a fent vázoltak hogyan kapcsolódnak a jogtörténethez. Miután arra kerestem a választ, hogy a hatályos jogszabályok mennyiben alakították vagy keretezték a nők munkaerő-piaci helyzetét a dualizmus korában és a 20. század elején, és milyen jogpolitikai tendenciák jelezték a jogalkotó szándékát akár az oktatásügy, akár a női munka védelme témakörében, a jogtörténeti kutatás elengedhetetlen volt. A munkavállalásra vonatkozó hatályos jogi normákat, a témához kapcsolódó más jogterületekkel azzal a céllal kutattam, hogy megértem a nőmunkások hétköznapi gondjainak a szabályozással kapcsolatos összefüggéseit.

A Kiegyezés éve azért kínálkozott a téma időbeli behatárolásakor, mert az osztrák-magyar kiegyezés nyitott utat a modern polgári állam korlátozott megteremtésének, majd az Első Világháború jelentősen befolyásolta a nők munkaerő-piaci helyzetét. Témán végpontja az 1919 után bekövetkezett visszarendeződés ismertetése.

A tézisek *első részében* az összehasonlító jogtörténeti elemzés módszerét alkalmazva modellezem a nőemancipáció megjelenésének az igényét. A tézisek *második részében* a nők munkaerő-piaci helyzetét és a női munkavállalás feltételeit befolyásoló tényezőket mutatom be, majd értelmezem azok összefüggéseit.

II. Az elvégzett vizsgálatok, elemzések rövid leírása, a feldolgozás módszerei

1. A kutatás módszerei, forrásai

Az értekezés elméleti alapjait az európai zsidó-keresztény kultúrkör országai jogtörténetének, statisztikai adatainak a vizsgálata képezte. Az első kérdés adott volt, mennyiben különbözött a női foglalkoztatás struktúrája ugyanabban az időszakban Nyugat-Európában és az Osztrák-Magyar Monarchia területén, illetve a Monarchia belső viszonylatában, osztrák és magyar területen. Amennyiben különbözött a foglalkoztatottság mértéke és szerkezete, ennek mi volt az oka.

A fenti kérdést még jobban szűkítve arra vállalkozom, hogy az országos adatok felhasználásával, de Somogy vármegyére koncentrálva mutassam be az Osztrák-Magyar Monarchia korában a női munkavállalás helyzetét. A statisztikai adatok fényében a különbségek okainak feltárására törekedtem. Ezen belül vizsgáltam a magyar területen befolyásoló tényezőket, így a nők oktatásának

⁴ PETŐ, A nőtörténetírás 42-44.

⁵ NAGYNÉ SZEGVÁRI, Út a nők egyenjogúságához.

állapotát, a munkavállalásukat szabályozó jogi normákat és a női munkások foglalkoztatásának a sajátosságait.

A nők munkaerő-piaci helyzetének a kutatásakor, éppen a fentiekre nézve vizsgáltam az alkotmányos jogok témakörében az alapvető emberi jogok egyenlőségét, amelyek egy része a büntetőjogon keresztül volt mérhető, így az élethez való jog, emberi méltóság, személyes szabadság, tisztességes eljárás, amelyek egy része kapcsolódott a büntetőjogon túl a vagyoni jogokhoz, így a tulajdonhoz való joghoz is.

A magyarországi nőmozgalmak, amelyek kialakulását, célkitűzéseit és a korszakban elért eredményeit szintén bemutatom, a maguk visszafogott módján, a vizsgált területeken mutatkozó hiányosságok és hátrányok csökkentése érdekében létek fel. A tanulmány bemutatja a nők – saját helyzetük jobbítására irányuló – törekvéseit és azok társadalmi hátterét egy olyan korban, amely a nagy változások ideje volt nemcsak a női jogok területén, de más társadalmi csoportok és intézmények esetében is.

Mindezek vizsgálata azt a kérdést is felvetette, hogy milyen volt a női nemmel kapcsolatos társadalmi attitűd a dualizmus korának Magyarországon, illetve a 20. század első évtizedeiben, hiszen az a vizsgált korszakban meghatározta a nők munkaerő-piaci helyzetét befolyásoló tényezők alakulását. Ennek megítélésében segítségemre volt az Országgyűlési Könyvtár iratanyaga az egyes törvények hatálybalépését megelőző parlamenti vita kapcsán, továbbá a kor jogtudósainak a Jogtudományi Közlöny hasábjain megjelent álláspontja. Munkám forrását elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának (SML) iratanyaga képezte, amelynek értelmezéséhez természetesen felhasználtam a vonatkozó kortárs és későbbi szakirodalmat és a hatályos jogi normákat is. Vizsgáltam továbbá a magyar nőmozgalmak célkitűzéseit rögzítő dokumentumokat, továbbá a Jogtudományi Közlöny összes, a korszakban megjelenő számát a magyar jogtudósok témára vonatkozó álláspontjának és a nőkérdéssel kapcsolatos megnyilvánulásainak a megismerése érdekében.

2. Az értekezés felépítése

Az értekezés az első bevezető fejezetet követően két nagy fejezetre tagolódik. A második fejezetben azon elméleti alapokat fektetem le, amelyek a vizsgált korszakban a nőemancipáció igényének – mind társadalmi, mind jogtudományi szintén megnyilvánuló – megjelenésére vonatkoztak, és bemutatom a nők munkaerő-piaci helyzetét befolyásoló tényezők és a nőmozgalmak tevékenysége közötti szoros, gyakorlati összefüggést. A kutatás gerincét a női munkavállalást meghatározó faktorok jogtörténeti elemzése adta, különös tekintettel a nőoktatásra és az egyes női foglalkozásokra vonatkozó normák bemutatására (harmadik fejezet). Az értekezés lezárásaként a kutatás eredményeit foglaltam össze, megfogalmazva a témára vonatkozó megállapításaimat (negyedik fejezet). Az irodalomjegyzék kifejezetten a felhasznált irodalmat tartalmazza, nem a témára vonatkozó összes szakirodalmat.

III. A tudományos eredmények rövid összefoglalása, a hasznosítás lehetőségei

1. A magyar nőmozgalmak követelései, eredményei

1.1. Kijelenthetjük, hogy a nőmozgalom területén az 1896-tól az első világháborúig terjedő időszakban a magyar fejlődés szinkronban volt a nyugat-európaival, a nőegyleti élet virágzott. Ez volt az utolsó olyan szakasza a magyar nőmozgalmaknak, amelyet még nem hatottak át teljesen ideológiai megfontolások. A 20. század eleji törekvések már erőteljesen ideológiai megalapozásúak voltak, legyen az szociáldemokrata, liberális vagy konzervatív attitűd.⁶

1.2. A nők egyenjogúsítása a kiegyezést követő polgári reformok keretében kezdődött el. Fontos megjegyezni, hogy a női törekvések a Habsburg monarchia viszonyain belül értékelendők. Itt a társadalomban a nemek viszonya a tradicionális családmodellen alapult. Kezdetben a nők Európa-szerte, így Magyarországon is egyszerűen polgári jogokat követeltek, a választójog csak a 19-20. század fordulóján került a követeléseik listájára. A kiegyezés utáni törvényhozás eredményeként a családjog területén, a házassági vagyonjoggal összefüggésben történt meg elsőként a női jogok kiterjesztése. Ez lett a nyitánya a soron következő követeléseknek.

1.3. A nőmozgalom is csak a kiegyezést követően tudott eredményeket felmutatni, amikor a megváltozott gazdasági környezetben már szükségszerű volt a nők társadalmi szerepének változása. Az elszegényedő birtokossághoz vagy a közép- és kishivatalnok, illetve az értelmiségi rétegekhez tartozó egyedülálló nők létfenntartása korábban is gondot okozott, a megfelelő, társadalmi állásukkal nem ütköző munkalehetőségek híján. Az 1860-as évekre azonban már szinte megoldhatatlan volt ez a probléma, amely szorosan összefüggött a nők szakképzettségének hiányával.⁷ Tekintettel arra, hogy az érvényben lévő házassági vagyoni intézmények a házasság nő személyi és vagyoni önállóságát, legalábbis elvben, biztosították, a 19. században erősödő nőmozgalmi törekvések között a házassági vagyoni jog területe nem kapott nagy hangsúlyt. A mozgalmi élet 1896-ig tartó első, majd az 1904-ig tartó második szakaszában a figyelem inkább a nőképzés, a munkajog és a prostitúció területére irányult.⁸

2. A magyar jogtudomány reformigénye

2.1. A Jogtudományi Közlöny korabeli számainak hasábjai tanúsították, hogy a magyar jogtudomány művelőit milyen mértékben foglalkoztatta és milyen attitűd szerint viszonyultak a nőkérdéshez. Ennek érdekében vizsgáltam a Közlöny valamennyi megjelent számát 1867 és 1918 között és azt a következtetést vontam le, hogy a témám szempontjából szorosabb értelemben vett nőkérdés, vagyis a nőknek a

⁶ FÁBRI BORBÍRÓ, SZARKA (szerk.), A nő és hivatása II. 5-7.

⁷ FÁBRI BORBÍRÓ, SZARKA (szerk.), A nő és hivatása II. 185-243.

⁸ HERGER, A modern magyar házassági vagyoni jog 339-353.

polgári korban előtérbe került közéleti szereplése, továbbá a nőképzés igénye kapcsán elhanyagolható mennyiségű írás jelent meg a jogászszakma tollából.

2.2. Foglalkozott a közélet a „nőkérdéssel”, de leginkább, mint az esetetek támogatásával, amely a cselédség viszonyai, az özvegy öröklési joga, az atyasági kereset és a törvénytelen gyermek tartása témakörében összpontosult. Természetesen ezentúl foglalkoztatta a jogalkalmazókat a korszakban hatályba lépett házassági törvény is.

3. A női munkavállalás feltételei: a nőoktatás

3.1. A kiegyezést követő években, így 1869-ben Magyarország területén a férfiak 32, a nőknek mindössze 20 százaléka tudott írni-olvasni.⁹ Somogy megye vonatkozásában végzett kutatás erősíti a megállapítást, a női analfabéták mintegy 80 százaléka az alsóbb néposztályból került ki. Miután a korszakban a nők középfokú oktatásának csupán két intézménye létezett, a néhány éves múlttal rendelkező tanítóképző és a népiskolai törvény által újonnan létrehozott polgári leányiskola, a szakoktatás pedig kezdetben teljesen hiányzott, a nők művelődésügyének fejlődését a polgári korszakban az elemi népiskolai oktatás határozta meg.

3.2. Amennyiben a népiskolai oktatás tárgyában született, báró Eötvös József nevéhez kapcsolódó 1868. évi XXXVIII. tc. (a továbbiakban: népiskolai törvény) célkitűzései az elemi iskolai képzésben közvetíteni kívánt tudásanyagot tekintve a gyakorlatban megvalósulhattak volna, az alapfokú nőképzés radikálisan változott volna. Tanulmányomban azokat a körülményeket mutatom be Somogyban, amelyek miatt a gyakorlatban ezeket a célokat nem érték el sem a közvetíteni kívánt tananyag, sem a törvény által célzott kétszintű oktatási rendszer tekintetében.

3.3. Az 1870-es évektől kezdve hazánkban is megsokasodtak a lányok számára szakmai képzést nyújtó iskolák. A polgári iskolák és tanítónőképzők mellett bővült a kereskedelmi és ipari szakiskolák köre, jóllehet, a női munkaerő tömegméretű alkalmazására az ipari üzemekben csak az I. világháború idején került sor.

3.4. A 19–20. század fordulóján Magyarországon a nőknek komoly küzdelmet kellett folytatniuk azért, hogy a társadalommal elismertessék a felsőbb szintű tanulmányokhoz való jogukat. Az újságok hasábjain, a nőegyleti gyűléseken és a parlamentben gyakori téma volt a leánygimnázium ügye, és elképesztő vitákat váltott ki az a kérdés, hogy szabad-e érettségi vizsgát tenniük a lányoknak. (A fiúgimnáziumokban egyébként az 1850/51-es tanévtől vezették be az érettségi vizsgákat, ami szükséges volt ahhoz, hogy a diákok egyetemre lépjenek.) Az első érettségire bocsátott leányosztály végül 1900-ban tett vizsgát. A leány-középiskolák egységes tantervei csak 1916-ban készültek el. Míg 1896 és 1900 között 19 nőhallgató folytathatott egyetemi tanulmányokat az országban, ez a szám 1913-ra 434 főre nőtt.¹⁰

⁹ NAGYNÉ SZEGVÁRI, Az 1868. évi XXXVIII. tc. jelentősége 55-72.

¹⁰ PETŐ, A nők és a férfiak története II. 60.

3.5. A népiskolai törvénynek a nőoktatásra vonatkozó rendelkezéseit részletesen ismertettem és levontam a következtetéseket az új leánynevelés ellentmondásai vonatkozásában. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt sem, hogy az Eötvös-féle népoktatási rendszer hibái ellenére nagy haladás volt a kiegyezés előtti állapotokhoz képest, ami a nőnevelést illeti.

3.6. Az értekezésben feltártam azokat a társadalmi, gazdasági és politikai körülményeket, amelyek miatt Somogyban még a törvény által támasztott minimális célokat sem sikerült a korszakban elérni a közoktatás terén. Az első nagyobb arányú iskolafejlesztésre 1878 és 1884 között került sor, majd a második hullám a 20. század első évtizedében valósult meg. A Somogy közoktatási viszonyait vizsgáló szerzők arról számoltak be, hogy a törvény hatályba lépését követő kezdeti fellángolást már 1872-től nagymérvű megtorpanás követte, amely 1878-ig tartott és a teljes polgári korszakra kihatott. Ezért a megyében a népoktatási törvényben előírt feltételek csak a századfordulón teremtdtek meg, akkor sem kielégítő módon.¹¹ A tanfelügyelői jelentések még a korszak végén is rendre arról számoltak be, hogy sem a szülők, sem az iskolák, illetve a községi hatóságok sem tartják be kellő szigorral az általános tankötelezettségről szóló törvényt.¹²

Nagy előrelépés a hátrányos helyzetben élő gyermekek iskoláztatása szempontjából, hogy az 1894/95. tanévről szóló jelentés szerint 22 pusztai iskola létesült. Ekkor már 290 községnek volt helyben saját iskolája. A tanévben az elemi iskolai korú tankötelezett leányok 91 százaléka járt iskolába, amely arány nagyjából megegyezett a fiúk iskolába járási szokásaival. Ismétlő iskolába a leányok jártak többen, a 13-15 év közötti tankötelesek 90 százaléka, szemben a fiúk 86 százalékával.¹³ Ugyanakkor az iskolába egyáltalán nem járó tanköteles leányok többségben voltak fiútársaikkal szemben, csaknem 30 százalékkal megelőzték őket e tekintetben.¹⁴

A száraz statisztikai adatokkal szemben sokkal szemléletesebb, hogy Kaposváron még 1897-ben is mintegy 400 iskolaköteles gyermek nem járt iskolába.¹⁵ Továbbá azt sem feledhetjük, hogy ezek az adatok nem tartalmazták a pusztaságok, uradalmak gyermekeit és csak a téli hónapokra voltak igazak. A korszak végére, 1905-re az arány tovább javult (95,5 százalék volt a 6-12 év közötti tanköteles gyermekek iskolába járási aránya és 92,7 százalék a 6-15 éves korosztály esetében), és ekkorra az elemi népiskolák száma kb. 20 százalékkal nőtt.

Annak ellenére, hogy a népiskolai törvény célja a modern polgári állami, egységes közoktatás megalapozása volt, Somogyban hivatalos statisztikai adatok szerint az egytanítós felekezeti kisiskolák 90 százalékot meghaladó arányban voltak a századfordulón. Az országos átlagot meghaladó túlsúly oka alapvetően a helyi források mértékében, a helyi vezetés közönyében és a szűkös állami támogatásban keresendő. Változás egy évtized alatt történt a tanítói létszám növekedésével. A hatosztályos elemi népiskola a századfordulón vált általánossá, és aránya 1910 után állandósult 93 százalék körül. Vitathatatlan eredmény, hogy míg 1869-ben

¹¹ KELEMEN, Kaposvári dualizmuskori közoktatástörténetének vázlata 121-125.

¹² SML. Alispáni iratok. 4395/1872.

¹³ Alispáni egynegyedéves jelentés. Somogy 1895/6. 1.

¹⁴ Tanfelügyelői jelentés az 1891-92. tanévről 1.

¹⁵ KELEMEN, Kaposvári dualizmuskori közoktatástörténetének vázlata 121-125.

Somogyban a hat éven felüli lakosság 35,6 százaléka tudott írni és olvasni, addig 1910-ben ez az arány 80,1 százalék lett. Ezzel jócskán csökkentettük lemaradásunkat a Dunántúlon, és túlléptük az országos átlagot.¹⁶ Korszakunk végén, az I. világháború időszakában azonban a tanfelügyelői jelentésekből megállapítható az iskolák elnéptelenedése, a korábban elért eredmények, fejlődés leépülése, amely jól jelezte azt is, hogy a rendszer igen törekeny.¹⁷

A modern népnevelési koncepció megvalósítása Somogyban komoly nehézségekbe ütközött ott is, ahol tisztában voltak a kötelezettséggel. A népoktatásügy ugyanis másodrangú kérdés volt a törvényhatósági közigazgatási szervek számára, és a tanfelügyelőség működése sem volt hatékony. Somogyi sajátosság a tanfelügyelet és a törvényhatósági közigazgatás szerveinek összefonódása. A királyi tanfelügyelők előterjesztéséhez szükséges intézkedéseket a vármegyei közigazgatási bizottság tette meg, ezért a korszakban a tanfelügyelő és a megyei tisztikar, illetve a közigazgatási bizottság kapcsolata mindvégig meghatározta a népoktatási intézkedéseket. Nagyobb mértékű állami támogatásra pedig nem lehetett számítani, figyelembe véve a magyar anyanyelvű lakosság 82 százaléka fölötti arányát.¹⁸

Jól szemlélteti a helyi viszonyokat, hogy egyes források szerint a népoktatási törvény életbe lépése után két évvel is volt még olyan település, ahol nem is hallottak a törvényről.¹⁹ De a megye értelmisége sem volt – még 1892-ben sem – biztos abban, hogy a nők szakképzése és általában véve kenyérkereseti pályára lépése hátrányosan befolyásolná-e házasságkötésüket vagy elősegítené azt.²⁰ A leányiskolák területen egyébként is nagy zűrzavar volt. Maga a tanító személyzet sem értette, hogy miben különbözik a három féle intézmény, a felsőbb leány népiskola, a polgári és a gimnázium.²¹ Nem történt meg a szükséges tanerő kiképzése sem. A tanítónők képzés szabályozása ellenére a népoktatási koncepció eleinte nem számolt női tanítók alkalmazásával, legfeljebb a községi iskolákban.²²

3.7. Az új oktatási koncepció átütő eredménye Somogyban az elemi szintű nőoktatás általánossá és kötelezővé tétele, és ezzel az analfabetizmus arányának 20 százalék körüli mértékre történő csökkentése volt. Hiszen a korszakban nemcsak e megyében, de országos szinten sem történt meg a nők középfokú oktatásának rendezése, nem volt a nők számára érettségig adó intézmény és szakoktatásuk is hiányzott. A törvény felsőbb népiskolákról szóló rendelkezései a megyében végrehajthatatlanok maradtak, az ismétlő iskolai oktatás pedig hanyatlott. Ebből következően az elemi népiskolai oktatás volt az, amely meghatározta a nőnevelés ügyét és továbbfejlődését.

3.8. Az általános tankötelezettségen kívül az elemi iskolai oktatás reformja Somogy vármegyében az adott körülmények között nem valósulhatott meg. Láthattuk a teljes elemi népiskola kiépülésének nehézségeit, és azt, hogy megfelelő tárgyi és anyagi

¹⁶ KELEMEN, Adatok a népoktatás Somogy megyei történetéhez (1881-1918) 321-355.

¹⁷ SML. Kgb. iratok. 265/1914., 81/1915.

¹⁸ CSORBA, Somogy vármegye ismertetése 14.

¹⁹ Népiskolánk ügyében. Somogy. 1870 (március 29.).

²⁰ Felhívás a nőknek a fővárosban felállítandó leánygimnázium kapcsán. A Szerkesztőség. Somogy 1892/32.

²¹ Szemle 1890/1.

²² NAGYNÉ SZEGVÁRI, Az 1868. évi XXXVIII. tc. jelentősége 67.

feltételek hiányában az előírt tananyag közvetítésére képtelen. Az egytanítós felekezeti kisiskolákban a tanítás alacsony színvonalán túl, visszás helyzetet okozott a kötelező oktatóanyagokról történt külön rendelkezés. Amit azonban biztosan nyújtott az elemi, az az írni-olvasni tudás volt, jóllehet még 1914 decemberében is 22 helyen indult analfabéta tanfolyam Somogyban, amelyen 289 hallgató vett részt. Többségük uradalmi cseléd, részben nő volt. A tanfelügyelő szerint a nem cselédsorban élő egyéneket az „álszégyen” tartotta vissza a részvételtől.²³

3.9. A törvényalkotó alap- és középfokú szakképzés korlátozott megvalósítására irányuló törekvései sem voltak sikeresek a gyakorlatban, legalábbis ami a nőoktatást illeti. A női szakoktatás hiánya szorosan összefüggött a női hivatásról alkotott hagyományos felfogással. A felsőbb népiskola intézménye Somogyban szinte teljesen hiányzott a vizsgált korszakban, az ismétlődő iskolai oktatást maguk a tanítók sem érezték hasznosnak, így a lányok szakképzésben a polgáriban és a tanítónőképzésben részesültek.

Az országban felállított öt állami tanítóképző közül a vallás- és közoktatási miniszter engedélyével az egyik a megyében, Csurgón létesült, azonban a nők csekély százaléka juthatott csak be középfokú oktatási intézménybe. Az első polgári leányiskola államsegéllyel történő alapítására pedig csak 1882-ben került sor Kaposváron. Később ugyan több magán- és társulati fenntartású polgári leány- és fiúiskola jött létre megyeszerte, de ezek általában rossz körülmények között működtek. Jóllehet az oktatás színvonala a tanítók elkötelezettségének köszönhetően kielégítőnek bizonyult.²⁴ E két intézmény mégis nagy előrelépést jelentett ahhoz képest, hogy az új oktatási rendszer hatálybalépése előtt a módosabb családok gyermekei tanulhattak az elemi után, a többiek – a többség – nevelése pedig a varrónőképzésben kimerült. A dualizmus korszakának végére nyilvánvalóvá vált az állami középfokú nőoktatás iránti igény, amelynek elérése érdekében a nők szervezetteren és nyilvánosan is felléptek.²⁵

4. A nőmozgalom és az oktatásügy

4.1. A vizsgált korszakban nem került sor a tanítók szervezett fellépésére. Sokkal jellemzőbb volt a népiskolák körüli jótékonykodás. A jótékonyági egyesületeket pedig zömében nők hozták létre, azok a századfordulóra épültek ki. Fejlődésüket jelentős mértékben előmozdította az a körülmény, hogy a nők a jótékonykodás, mint számukra nyitva álló egyedüli közéleti tevékenység felé fordultak, és ennek keretében küzdöttek az állami oktatás kiterjesztéséért és ezáltal a nők szociális felemeléséért.

4.2. A Somogyban alakult jótékony nőegyletek zömében felekezeti jellegűek voltak. Eleinte többségében izraelita egyletek léteztek, majd 1888-1895 között nőtt a katolikus egyletek száma is. A Kaposvári Izraelita Nőegylet jött létre legkorábban, 1855 körül. Célja a szegények segítése volt, amelybe természetesen a szegény sorsú

²³ Királyi tanfelügyelői jelentés. SML. Kgb. iratok. 265/1914.

²⁴ SML. Kgb. iratok. 184/1905., 99/1913., 265/1914., 81/1915., 33/1916., 38/1918.

²⁵ NAGY NÉ SZEGVÁRI, Az 1868. évi XXXVIII. tc. jelentősége 65.

tanulók is beletartoztak.²⁶ A 1880-ban alakult *Mária Valéria* Egylet árvaleányházat működtetett, a Kaposvári Jótékony Nőegylet – amely 1891-ben jött létre – szegény családokat segélyezett és gyerekek felruházásához járult hozzá.²⁷

Nagyné Csorba Mária, a kaposvári polgári leányiskola igazgatónője egyik alapító tagja volt 1904-ben az *Erzsébet* Ifjúsági Önképző és Önszegélyező Egyesületnek. Az egyesület célja az értelem és érzelem fejlesztése mellett az volt, hogy a nőt családi és társadalmi hivatásának méltó betöltésére nevelje. Az iskola rendes, valamely életpályára készülő tanulóit segélyezte, amely tandíj-, ruha- és cipőadományokat jelentett. Sőt, a szegénysorsú, beteges tanulókat, különösen a vérszegény gyerekeket nemegyszer üdültette Cirkvenicán, Fiumében vagy Keszthelyen.²⁸ Ezen kívül sok megyei hír szólt az országos *Maria Dorothea* Egyesület működéséről, amely munkaképtelenné vált tanítónők részére menhelyet alapított.²⁹

5. A női munkavállalási szabályrendszer hiányosságai: a cselédügy

5.1. Az értekezésben – a nők jogi helyzetével foglalkozó kutatásaim körében – a cselédségen belüli tipikusan női foglalkozásokat vizsgálom. A tipikus női foglalkozások alakulásának és a nők alacsonyabb bérezésének okai mind a képzési rendszerben voltak keresendők. Bemutatom a tanulmányban az okait annak a vidéki jelenségnek, amely Somogy vármegye példáján szembeötlő: legnagyobb számban a nemcsak szakképzettséget, de írni-olvasni tudást sem igénylő cseléd, mezőgazdasági munkás és napszámos munkakörökben dolgoztak. A tanító- és óvónők térnyerése is megindult, jóllehet számuk a töredéke volt az előbbieknél.

5.2. Statisztikai adatok sajnos nem állnak rendelkezésre a házi (belső) cselédek számára vonatkozóan. Ahogy a cselédekre irányadó jogszabályok hiányoztak a korban, a velük kapcsolatos kutatások száma is csekély; a szakirodalom többnyire néprajzi szempontból jellemzi életmódjukat és viszonyaikat. A források hiányos volta ellenére megállapítható, hogy legnagyobb számban nők végezték a háztartási és ház körüli teendőket, azaz a belső cselédek többnyire közülük kerültek ki. Ezért álláspontom szerint indokolt az, hogy az alap kutatásba illesztve megvizsgáljuk a cselédség, különösen a belső cselédség jogi helyzetét a dualizmus-kori Magyarországon a vonatkozó központi és helyi jogi normák, valamint a gyakorlatban felmerülő somogyi és baranyai cselédügyek alapján.

5.3. Annak ellenére, hogy a cselédek alkalmazása már a 15-16. században jelen volt a gazdaságban és számuk fokozatosan növekedett, hazánkban a 19. század végéig nem volt rájuk vonatkozó, átfogó törvényi szabályozás. A cseléd munkába állásakor feladta a szabadságát, függő helyzetbe került, még büntetőjogi felelőssége is korlátozott volt, viszont a „munkaviszony” megszűnése után ellátásra nem számíthatott.³⁰ Jogi értelemben egyértelmű megkülönböztetés figyelhető meg a mezőgazdasági munkások és a házi cselédek között, amellyek kapcsolatban ki kell

²⁶ BERECZK, Kaposvár története 1425-1925 160.

²⁷ BÓSZE, Az egyesületi élet a polgári szabadság 162-169.

²⁸ SML. Értesítő 1909-1910. tanév. 56-98.

²⁹ Szemle. XIV. évf. 19-20. szám. Csurgó 1894 (december 25.).

³⁰ FÁBRI, BORBÍRÓ, SZARKA, A nő és hivatása II. 185-243.

emelni, hogy a házi cselédek jelentős része nő volt. A mezei munkásnők és a házi cselédek az 1891-es társadalombiztosítási reformból is kimaradtak, nem járt nekik a gyermekágyi segély sem. A rájuk is kiterjedő, kötelező gyermekágyi, illetve anyasági segélyt csak 1907-ben biztosította törvény, azonban a házi (belső) cselédeknek továbbra sem jártak ezek a kedvezmények. Ugyanis az 1907. évi XLV. törvény csak a külső (gazdasági) cselédeket emelte ki a régi jobbágyi állapotból, részükre járt tisztas megélhetés, egészséges lakás, gyermeknevelési segély, ingyenes gyógyítás és aggkori ellátás.³¹

5.4. Az 1876. évi XIII. törvénycikk, az első cselédtörvény a női cselédekre vonatkozóan csupán két említést tett, tükrözve a korabeli jogfelfogást. Az előbbi rendelkezések értelmében egyrészt a férjes asszony férje ellenzése esetén nem léphetett szolgálatba, vagy ha szolgálatba lépett, férje visszakövetelhetette őt. Az elszegődött cseléd sem volt köteles szolgálatba lépni, ha időközben férjhez ment és a férje a beleegyezést megtagadta.³² A törvény a cselédnő részére is megadta a lehetőséget a szerződés idő előtti megszüntetésére abban az esetben, ha házassága által önállóságra tehetett volna szert, azonban a szolgálati idő kitöltése esetén erre nem lett volna kilátása.³³ Másrészt, a női munka védelmének hiányát tükrözte a gazdának biztosított lehetőség arra, hogy a szerződést a felmondási idő előtt is jogszerűen megszüntesse, ha a nőcseléd terhes állapotba jutott.³⁴

5.5. Az 1907. évi XLV. törvény egészen a korszak végéig megszabta a gazdák és a cselédek közötti jogviszonyt. Látszatra szociális intézkedéseket hozott, lényegében azonban szigorításokat tartalmazott a cselédek ellen.³⁵ Az egyetlen pozitívuma a robot eltörlése volt. A cselédek törvényben biztosított jogai fiktívek voltak, a gazda jóindulatától függött az érvényesítésük.³⁶ A törvény – ahogy fentebb említettem – csak a mezőgazdasági, külső cselédek és a gazdák közötti jogviszonyt szabályozta, illetve azokra a cselédekre terjedt még ki, akik egyszerre szegődtek háztartásbeli és gazdasági munkák végzésére. Tehát a házi cselédségről ezúttal is megfelejtkezett a jogalkotó.

5.6. Az 1905-1906 években országos méretűvé szélesedett cselédmegmozdulások következtében, az 1907. évi cselédtörvény törvény tartalmazott bizonyos engedményeket a cselédek javára, amelyek értelemszerűen a házi cselédekre nem vonatkoztak. Tehát 1907. november 1-jétől két cselédtörvény létezett, a régi a belső (házi) cselédekre és az új a (külső) gazdasági cselédekre vonatkozott. Így a belső cselédek jogi értelemben a korszak végéig maradtak az 1876-os cselédtörvény szabta keretek között. Sajnálatos módon a források arra mutattak, hogy helyi szinten sem kerültek a hatalom látókörébe. Ennek oka azzal is magyarázható, hogy az uradalmak háztartásában élve jobb életkörülményeik voltak, mint az egészségtelen körülmények

³¹ JÁNOSSY, A feminizmus Magyarországon 131-140.

³² 1876. évi XIII. tc. 9. §, 22. § b).

³³ 1876. évi XIII. tc. 51. § II. b).

³⁴ 1876. évi XIII. tc. 51. § I. f).

³⁵ SÁPI, A mezőgazdasági cselédség magánjogi helyzete 301.

³⁶ T. MÉREY, Adatok a déldunántúli uradalmak gazdasági cselédségének életviszonyaihoz a századforduló idején 3-20.

között sínylódó és kevés táplálékkal bíró gazdasági munkásoknak. Ugyanakkor a források azt is mutatták, hogy az ellátásra tekintettel készpénzben alig részesültek, munkaidejüket tekintve a legjobban kihasználtak voltak. Ebből kifolyólag, ha a szolgálat befejeztével nem tudtak férjhez menni, vagy házasságon kívül teherbe estek, kilátástalan helyzetbe kerültek. Nem találunk magyarázatot ezért arra, hogy az 1900-ban létrehozott gazdasági munkás- és cselédpénztárból miért maradtak ki.

5.7. A cselédséget sújtotta az is, hogy a személyes szabadságot, a szabad költözést korlátozták, a gyermekmunka 12 éves kortól igénybe vehető volt és léteztek ingyen munkák. Ugyanis egészen 1907-ig megmaradt a robot intézménye, és a nős cselédek feleségei is kötelesek voltak évente kb. 16 nap ingyen munkát vállalni az uradalomban. Ez a szám a szerződés szóbelisége miatt azonban akár évi 50-60 napra is emelkedhetett. Egyes uradalmakban ezért szívesebben alkalmaztak nős férfiakat, az ingyen munkaerő kihasználása érdekében. A nős cselédek bére ennek folytán idővel jelentősen meghaladta a nőtlenek átlagbérét, és sajnálatos módon a nők bére még kevesebb lett.³⁷ Mivel a béreket nem akarták emelni, helyette a törvényeket szigorították. A cseléd bére egy 1905-ös adat szerint már 50 év óta nem emelkedett, sőt reálbére csökkent, munkafeltételei pedig nehezebbek lettek.³⁸

5.8. Az 1905. évi aratósztrájk után indított vizsgálat azt mutatta ki, hogy a cseléd családja gyógykezeltetéséről is maga volt köteles gondoskodni. Rövid időre szólt csak a gazda kötelezettsége a cseléd kórházi kezelésének viselésére. A társadalombiztosítási ellátórendszer kialakulóban volt az 1900. évi XVI. törvény révén, de a törvény biztosította kedvezményekben is csak a mezőgazdasági cselédek és munkások részesülhettek. Az özvegyen maradt cselédfeleségek és gyermekeik állami segítség nélkül maradtak.³⁹

5.9. A szabályrendeletekből kitűnt az is, hogy éles különbség volt Somogy és Baranya megye között az életszínvonal és a gazdaság fejlettségi foka tekintetében. Somogy rendkívüli elmaradottságára utalt a szerző, T. Mérey Klára megállapítása is: „Somogy külön van az emberi társadalomtól választva és a többi vármegyétől kerítéssel elrekesztve”.⁴⁰

5.10. A tanulmány kitér a Somogy és Baranya vármegyei szabályrendeletek elemzésére, melyből kitűnik, hogy a mezőgazdasági munkák megkívánta rendelkezés általában annyiban valósult meg, hogy az elszegődés idejét meghatározták. A további szabályozás azonban rendkívül szűkszavú volt, és a vizsgált korszak közigazgatási hatóságai sem fordítottak különösebb figyelmet a cselédekre. Mindeközben a cselédügy rendezetlenségéből adódó problémákat felsorolni is hosszú. A gazdasági cselédek lakhatása megoldatlan volt. Azok a munkások, akik évre tudtak szegődni, áldatlan körülmények között, összezsúfolva

³⁷ T. MÉREY, Adatok a déldunántúli uradalmak gazdasági cselédségének életviszonyaihoz a századforduló idején 6-7.

³⁸ T. MÉREY, Adatok a déldunántúli uradalmak gazdasági cselédségének életviszonyaihoz a századforduló idején 15.

³⁹ Somogyi Hírlap 1905. június 20.

⁴⁰ T. MÉREY, A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba 5. 1.

éltek. Az időszak mezőgazdasági munkások szálláshelyei még sokkal rosszabbak voltak, míg valamelyest jobb helyzetük volt a házi (ún. belső) cselédeknek, akik a gazdával együtt, többnyire a konyhában éltek.

5.11. Kijelenthetjük, a dualizmus-kori Magyarországon a cselédség gazdaságilag, társadalmilag és emberileg egyaránt a legjobban kiszolgáltatott helyzetben élt. Ugyanez jogi helyzetüket tekintve is elmondható volt. Azon kívül ugyanis, hogy a fizikai és lelki erőszak alkalmazása velük szemben legális volt, politikai jogokat nem kaptak, hiszen a gazda hatalma alatt állóként eleve kizártak őket a választójogból.⁴¹ Többnyire emberi méltóságuktól megfosztottan éltek; az intézők és a felügyelők korra való tekintet nélkül tegezték őket, és gyakran fizikai bántalmazásnak estek áldozatul.⁴² Kulturáltságuk alacsony fokon állt. Viszonyaikban jogi értelemben a világháború alatt sem következtek be lényeges változások; az igali járás főszozolgabírájának 1943. november 18-án kelt véghatározatából kitűnt, hogy a gyakorlatban még ekkor is az 1907. évi XLV. törvénycikk rendelkezéseit alkalmazták.⁴³ A kutatás azt is kimutatta, hogy Somogyban a női dolgozók javarészt cselédnek szegődtek és a házi (belső) cselédek jelentős része nő volt.⁴⁴

6. A női munkavállalás speciális formája: a prostitúció

6.1. A prostitúció különösen a 19. század második felében öltött nagy méreteket Magyarországon. A prostituáltak pontos számát, különösen a titkos kéjelgésre figyelemmel, nem tudjuk.⁴⁵

6.2. A polgári büntető törvényhozás átértelmezte a nemi bűncselekmény fogalmát. Ellenben a 17. századig folytatott törvényszéki gyakorlattal,⁴⁶ amelyben a tradicionális erkölcsfelfogásból fakadóan fontos helyet foglalt el a szexualitással kapcsolatos bűncselekmények szankcionálása, a Csemegi-féle törvényjavaslat nem fektetett nagy hangsúlyt a szemérem elleni cselekményekre.⁴⁷ A magyar büntető törvénykönyv egészen 1908-ig egyáltalán nem büntette a valós életben virágzó megélhetési bűnözést, a leánykereskedelmet. Egyedül egy 1869-es miniszteri rendelet nyilvánította kihágásnak a fiatal nők külföldi bordélyba csábítását.⁴⁸ A kerítés büntetésének elmulasztását azzal indokolták, hogy magát a cselekményt nehéz bizonyítani, továbbá az áldozat is csak károsodik az ügy által. A kéjnő még az 1908-as módosítást követően is ki volt zárva a büntetőjogi védelemből, hiszen a kor felfogása szerint a kerítéssel előidézett erkölcsi bukás csak a tisztességes nőket sérthette, hiszen a kéjnők esetében hiányzott a védeni kívánt érték.

⁴¹ SÁPI, A mezőgazdasági cselédség magánjogi helyzete 309.

⁴² SZILI, Cselédsors az uradalmi Somogyban a két világháború között 6-9.

⁴³ Az igali járás főszozolgabírója 5419/1943. sz. In: SZILI, Cselédsors az uradalmi Somogyban a két világháború között. Mellékletek.

⁴⁴ Lásd bővebben CSÁSZÁR, A cselédség jogi helyzete a dualizmus-kori Magyarországon 171-180.

⁴⁵ A téma somogyi vonatkozásairól bővebben CSÁSZÁR, A kéjelgésügy szabályozása a dualizmus-kori Magyarországon 15-28.

⁴⁶ Lásd bővebben MEZEY, Magyar jogtörténet 246-247.

⁴⁷ MEZEY, Büntetőjog és szexualitás 4.

⁴⁸ FINKEY, A magyar büntetőjog tankönyve 646.

6.3. *Márkus Dezső*, a korszakban ítélező curiai bíró, a *Nő és a társadalom* című folyóirat hasábjain üdvözölte 1908 évben a büntető törvények módosításáról szóló törvényjavaslatot, amelynek a nőmozgalom szempontjából is nagy horderejű rendelkezései voltak. A szerző véleménye szerint a szentesítés alatt álló törvényjavaslat a leánykereskedés meggátolása érdekében tartott londoni és párizsi hivatalos konferencia (Gongrés international pour la repression de la traite des Blanches) határozatainak megfelelően szabályozta ezt a kérdést. Az első Büntető novella 43. §-a csak a „tiszteséges” nőt oltalmazza, a bíróra bízva e fogalomnak esetről-esetre történő meghatározását. A curiai bíró álláspontja szerint azok, akik testükkel üzérkedtek természetesen nem vonhatók e fogalom körébe, de nem csak az „tiszteséges”, aki nemi szempontból érintetlen. Kiemelte a szerző azt is, hogy a törvény nemcsak a húsz évnél fiatalabb leányt védte, hanem a húsz éven alul levő asszonyt is abból kiindulva, hogy a házasságkötés egymagában nem adja meg a testben és értelemben fejletlen nőnek azt az érettséget. Márkus Dezső üdvözölte, hogy a törvény 46. § 3. bekezdése végre büntetni rendelte a külfölddel való leánykereskedést.⁴⁹

6.4. A bujálkodás törvényi szabályozása a 19. századi törvényi jogunkból hiányzott, a Csemegi kódex nem rendelte büntetni a prostitúciós tevékenységet.⁵⁰ Az első prostitúciót érintő törvényünk a bujakor kezeléséről rendelkező közegészségügyi törvény volt 1876-ból,⁵¹ továbbá a kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv kéjnékre vonatkozó passzusa.⁵² Az 1879. évi XL. törvénycikk, vagyis a kihágási Btk. 81. §-a úgy rendelkezett, hogy a „Kéjnök, a kik a reájuk vonatkozó hatósági szabályokat meg nem tartják: egy hónapig terjedhető elzárással büntetendők.” A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk 91. §-a pedig kimondta, hogy „A kéjlegési ügy, amennyiben a közegészségre vonatkozik, rendeleti úton szabályoztatik.” Ennek ellenére egészen 1926-ig nem született ilyen, a prostitúció rendését országosan szabályozó dokumentum.⁵³ A korszakban Magyarországon a prostitúció szabályozása vonatkozásában a reglementációs szemlélet érvényesült, amely a tevékenység végzését nem tiltotta, hanem igyekezett azt meghatározott keretek közé szorítani a közérkölc és a közegészség védelme érdekében. A szabályozás előírta a „kéjnök” regisztrációját és a rendszeres erkölcsrendészeti, valamint orvosi felügyeletét.⁵⁴ A szabályozás hiánya miatt a törvényhatóságok kénytelenek voltak saját területükön szabályrendeleteket alkotni. A helyi szabályrendeletek többnyire kiutasítással, közmunkára ítéssel vagy testi fenyítéssel sújtották a tevékenységet végzőket.⁵⁵

6.5. A prostitúciós tevékenység országos szintű egységes szabályozásáról végül az 60.100/1926. B. M. számú rendelet gondoskodott, amelynek nagy jelentőségű rendelkezése volt, hogy 1928. évi május 1-jével megszüntette a bordélyházak működését, és ezt követően már csak a magán- és nyilvános találkahelyek, illetőleg

⁴⁹ MÁRKUS, A nő védelme 134-135.

⁵⁰ PAULER, Büntetőjogtan 126-127.

⁵¹ A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. t-c. 89. §.

⁵² Az 1879. évi XL. t-c. 81. §- a szerint a kéjnök, akik a reájuk vonatkozó szabályokat nem tartják be, egy hónapig terjedő elzárással büntetendők.

⁵³ 160.100/1926. B.M. számú rendelet. In: BÍRÓ, A prostitúció 3. In: GILÁNYI, A nők elleni erőszak 128-130.

⁵⁴ SCHREIBEL, A prostitúció 57.

⁵⁵ PAULER, Büntetőjogtan 125.

kéjnételepek engedélyezésére volt lehetőség.⁵⁶ A korszakban megjelent szabályozás nem hozott érdemi eredményeket. Ennek legfőbb oka az volt, hogy amíg a nő gazdasági önállósága nem volt biztosított, a szabályok csak tüneti kezelést jelenthettek.⁵⁷

6.6. A leánykereskedelem tényállásának törvényi hiánya számos sajnálatos következménnyel járt. A 19-20. század fordulóján a prostitúció szoros kapcsolatban állt az emberkereskedelemmel, ugyanis szinte kizárólag prostitúciós célra irányuló nő és gyermekkereskedelemről lehetett beszélni a vizsgált korszakban.⁵⁸ A kerítésnek az 1880-ban hatályba lépett Csemegi kódexben meghatározott, szűkre szabott büntetőjogi szankcionálása nem tette lehetővé a leánykereskedelem elleni hatékony fellépést. Az első nemzetközi szerződés a témában 1904-ben kötött, ez volt az ún. fehérkereskedés elleni megállapodás, amely a leánykereskedés ellenőrzését és megakadályozását célzó rendészeti intézkedéseket tartalmazott. Az Egyezmény előírta, hogy a megtevesztéssel vagy erőszakkal megvalósított cselekmény elkövetői „kinyomoztassanak”, hogy minden tagállamban legyen olyan hatósági szerv, mely e kérdéssel foglalkozik. A megállapodást Magyarországon csak 1912-ben hirdették ki.⁵⁹

6.7. A századfordulón a nőmozgalmi aktivistákat nagymértékben foglalkoztatta a nagyvárosi prostitúció. Képviselői a prostituáltakkal, illetve az akként megbélyegzett személyekkel szembeni rendőri túlkapások ellen kívántak fellépni.⁶⁰ A korabeli feminista nőmozgalom egyik kiemelkedő alakjának, *Bédy-Schwimmer Róza* a *Nő és a Társadalom* című folyóiratban már 1907-ben hangsúlyozta, hogy a leánykereskedelem, az ún. Hungara-export a prostitúció állami szabályozása, a kerítésről szóló törvény hiányainak, valamint annak is köszönhető, hogy a magyar szabályosan felajánlja, reklámozza a szép asszonyait a külföldi látogatók részére.⁶¹ A *Magyar Nőegyesületek Szövetsége* 1912-ben azt javasolta, hogy a regisztráció alsó korhatárát egységesen 18 évben határozzák meg. A szakirodalomban némelyek a 20. életévhez kötötték volna, de az életkor emelésére nem került sor.⁶²

6.8. *Schreiber Emil* 1917-ben megjelent könyvében olvasható statisztika is alátámasztotta, a prostitúció szabályozása terén elért eredményeket az Első Világháború megsemmisítette.

7. Női szereplők a munkaerőpiacon kívül: a női bűnözés

7.1. A női foglalkozási ágak vizsgálata mellett szükséges volt azon női szereplők és a rájuk vonatkozó joganyag vizsgálata is, akik a munkaerőpiacon kívül kívánták a megélhetésüket biztosítani. Ennek érdekében vizsgáltam és bemutatom a Kaposvári Királyi Törvényszék 1879 és 1904 közötti, tehát a *Csemegi-féle Büntető Törvénykönyv* (1978. évi V. törvénycikk) hatálybalépését követő ítélkezési gyakorlatán, mintegy 255 jogeset alapján, valamint a curiai döntvényeken és az országos statisztikai mutatókon keresztül az egyik legfontosabb modern

⁵⁶ A m. kir. belügyminiszter 1927. évi 160.100/1926. számú körrendelete, a prostitúció szabályozásáról. In: KÁNTÁS, Kérdőjelek a prostitúció körül 357. In: GILÁNYI, A nők elleni erőszak 130-132.

⁵⁷ ZIMMERMANN, A magyar nőmozgalom 32.

⁵⁸ FEHÉR, Az emberkereskedelem 115.

⁵⁹ International Agreement for the suppression of the „White Slave Traffic” (Paris, 18 May 1904). In: GILÁNYI, A nők elleni erőszak 126-154.

⁶⁰ ZIMMERMANN, Nemiség, tisztesség és szegénység 3.

⁶¹ BÉDY-SCHWIMMER, A magyar asszony híre 40-41.

⁶² SCHREIBEL, A prostitúció 72.

polgári jogelv, a törvény előtti egyenlőség érvényesülését, természetesen a nemek között. Ennek érdekében a tipikusan női elkövetői, illetve sértetti alakzatokhoz kapcsolódó jogeseteket, valamint ezeknek az összes elkövetett bűncselekményhez való viszonyát vizsgáltam. Annak ellenére, hogy a vizsgált kérdés szoros körén kívül esik, álláspontom szerint arra is rá kellett mutatni, hogy a nők természetesen sértetté is válhattak. Ebben az esetben pedig szükséges volt az ítélkezési gyakorlatnak a női sértettekkel kapcsolatos magatartása elemzése is.

7.2. A vizsgált ítélkezési gyakorlatban a büntetés kiszabása során nem találtam szignifikáns különbséget a férfi és női elkövetők esetében alkalmazott gyakorlat között, ezt természetesen nem is vártam figyelemmel a kutatás időbeli hatályára, hiszen a vizsgálat a polgári korszakra esett. A „törvény előtti egyenlőség” elve, amely azt jelenti, hogy az igazságszolgáltatás azonos cselekményért minden gyanúsítottat, vádlottat és elítéltet azonos bánásmódban részesít,⁶³ érvényesült a büntetőeljárásban.

7.3. Ugyanakkor a büntetőeljárás jól leképezte a társadalom állapotát, a mindenkor hatályos büntető törvénykönyv rendelkező részéhez hasonlóan, közvetíti a hatalom és a társadalom részéről az adott korban védeni kívánt értékeket. Az ítélkezési gyakorlat, az aktuális társadalmi, politikai igényeknek megfelelően, a relatív határozott büntetési rendszer keretein belül biztosított bírói mérlegelési és enyhítési jogkör gyakorlásával, tovább árnyalhatja a büntetőjog által védett értékek sorrendjét. A Kaposvári Királyi Törvényszék is a fenti gyakorlatnak kívánt megfelelni a századfordulón, amikor a visszaesők és a szokásszerű bűnözők elleni küzdelem egész Európa problémája volt.⁶⁴

8. Összegzés, a tudományos eredmény hasznosításának lehetősége

8.1. Nem a női munka volt az újdonság a vizsgált korszakban, hiszen az önmagában nem tekinthető modern jelenségnek. Az újdonság a női foglalkoztatottság szerkezetének az átalakulása volt a 19. század második felében. A kiindulási pont azért 1880, mert egyrészt a nemzetközi szakirodalom szerint ekkor kezdődött új szakasz a női foglalkoztatottság történetében, ugyanis ekkor bontakozott ki a fent említett szerkezetváltás, másrészt azért, mert az osztrák és a magyar statisztikák ekkortól kezdődően szolgáltatott adatokat a női foglalkoztatottság vonatkozásában.

8.2. Míg a magyar nők magánjogi helyzete a vizsgált korszak kezdeti éveiben kedvezőbb volt legtöbb nyugat-európai társuknál, oktatási és munkajogaik, illetve ezek hiánya nagy vitákat váltott ki. Nagyobb arányú munkavállalásra ezért csak 1880 után kaptak lehetőséget, bár jóval többen dolgoztak a mezőgazdaságban és házi cselédként, mint a tőlünk nyugatabbra fekvő országokban. Ezzel is magyarázható a jelen tanulmányban feltárt időszakban a munkásnők szervezetségének alacsony foka és a női munka jogi védelmének hiánya.

⁶³ VARGA, Deák és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete 10.

⁶⁴ SML 1901. VII.12.b.2 doboz, B.6804/1901. és SML 1879-1899. VII.12.b. 1 doboz, B.6074/1890.

8.3. A Somogy megyei példákban szembeötlő volt, hogy az oktatás, különösen a szakképzés hiánya a hagyományos társadalmi felfogással karöltve, milyen sokáig meghatározta a nők helyét a társadalmi munkamegosztásban, az szorosan összefüggött elhelyezkedési lehetőségeikkel a vizsgált korszakban. Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk hatályba lépésével indult oktatási reform eredményeképpen a nők korlátozott alkalmazása is csak a dualista korszak végére terjedt el.

Szemben az általánosan vizsgált Somogy megyei viszonyokkal, 1880 után Európában az volt az általános tendencia, hogy a női foglalkoztatás hagyományos formái, így a mezőgazdasági, háziipari és az ún. bedolgozói munka, valamint a házi cselédség háttérbe szorultak és egyre inkább a kereső tevékenység modern szektorai, mint az ipar, a kereskedelem és a szállítás, valamint a közszolgálati és értelmiségi foglalkozások kerültek előtérbe. Általános tendencia volt 1880 után Nyugat-Európában mégis az, hogy csökkent a házas nők foglalkoztatottsága. Ennek az volt az oka, hogy míg a modern iparosodás előtt a nők túlnyomó része kenyérkereső tevékenységét a saját vagy más háztartásában végezte, úgy a polgári korszakban az otthon és a munkahely fokozatosan szétváltak egymástól, amely megnehezítette a családi, anyai kötelezettségek és a munka ellátását.⁶⁵

A kereső nők száma 1880 és 1910 között általánosan emelkedett, de míg pl. Ausztriában ez az emelkedés 56 százalék mértékű volt, Magyarország területén csupán 5-10 százalék. 1910-re hazánkban a teljes női népességnek csak 18 százaléka volt keresőként nyilvántartva, de arányuk a következő évtizedben sem haladta meg a 25 százalékot. A 15 éven felüli aktív női népességnél ez az arány 28 százalék volt 1910-ben. Magyarországon a századfordulón megfogyatkozott a házi cselédek száma.⁶⁶ Ezzel ellentétben álltak a somogyi viszonyok, ahol továbbra is a hagyományos női munkában - mint a mezőgazdasági tevékenységek (napszámos) és a házi cselédség - dolgozott az aktív női lakosság jelentős hányada. 1896-ban például kiskorpád lakosságának 80 százaléka volt cseléd.⁶⁷

8.4. Hazánkban különösen látványos volt az új női pályák, úgy, mint női tisztviselők, alkalmazottak, értelmiségiek számának növekedése 1880 és 1910 között.⁶⁸ Ez a növekedés azonban nem mutatkozott meg a somogyi statisztikákban, itt ugyanis az oktatás már tárgyalt hiánya következtében a nők csak elvétve dolgoztak irodai munkakörökben. Különösen sújtotta Somogy megyét a női szakképzés hiánya, amely 1891-ig nem létezett, a kézműipart és a tanítóképzést leszámítva. A századfordulót követően az új női foglalkozások közül különösen a tanítónők számának növekedése volt jellemző, valamint az újonnan kialakuló gyermekóvó intézményekben nyert teret alkalmazásuk, ahol már vezetői pozícióhoz is juthattak.⁶⁹

8.5. Magyarországon a nők munkabére még 1917-ben is átlagosan 50-60 %-át tette ki a férfiakénak,⁷⁰ és általában a munkásszervezetek sem harcoltak a nők egyenlő bérezéséért.⁷¹

⁶⁵ NAGY, Women in the Hungarian economy 258-271.

⁶⁶ NAGY, Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában 207-209.

⁶⁷ SML. Kgb. Iratok. 1894/210.

⁶⁸ NAGY, Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában 213.

⁶⁹ SML. Kgb. Iratok. 1891/951.

⁷⁰ BRESZTOVSZKY, A magyar ipari munkásság életviszonyai 23-24.

8.6. Szociális és munkavédelmi szempontból a polgári korszak magyar társadalmában a legrosszabb a cselédek helyzete volt, akiket egyébként a középrétegekhez tartozó nők is alkalmaztak munkaadóként. Az ő esetükben nem hoztak változást a nőmozgalmak, jogfosztott helyzetük 1907-ig változatlan maradt.⁷² A 19. század végéig nem volt rájuk vonatkozó, átfogó törvényi szabályozás. Sőt, egyáltalán nem szabályozta törvény a munkaadó és a munkavállaló közötti jogviszonyt, így a felek jogait és kötelezettségeit, a munkabért, a munkaidőt, a szolgálati időt vagy a felelősség és felelősségre vonás kérdését. A kezdeti jogi szabályozásban is nagyon sokáig a szokásjog dominált. A cseléd és a gazda közötti jogviszony lényegében az első cselédrendtartások 1723 után történt születésétől a korszak végéig nem sokat változott.⁷³ Jogi értelemben egyértelmű megkülönböztetést mutatott a vizsgálat a házi és gazdasági cselédek között, hiszen az uradalmak számára a legfontosabb a mezőgazdasági munkaerő biztosítása volt. Az első cseléd törvény, az 1876. évi XIII. törvénycikk, a mezőgazdasági munkások és napszámosok szolgálati viszonyát szabályozta. Ez egyetlen olyan törvény volt a vizsgált korszakban, amely a házi (belső) cselédek és a napszámosok jogviszonyait is tartalmazta. Miután azonban a soron következő törvények ezt elmulasztották, a korszak végéig ezen jogszabály - idővel túlhaladott - rendelkezései vonatkoztak a házi cselédekre.

8.7. A nők felsőfokú képzés iránti igénye egyrészt összefüggött az anyagi körülmények okozta nyomással, de jelezte a polgári társadalom jogkiterjesztés és művelődés iránti igényét is. A társadalom csak nehezen és hosszú idő alatt vetkőzte le a nőkről alkotott hagyományos vélekedést. Jellemző példája ennek, hogy *Schwarz Gusztáv* jogászprofesszor, aki egyebekben sokat tett azért, hogy a nők előtt a jogi oktatás megnyílhasson, nem tartotta elképzelhetőnek a nők bírói, ügyvédi pályára lépését. Úgy gondolta, hogy ügyvédsegédként, irodafőnökként, bankoknál és más hivatalokban dolgoznak majd a jövőben egyazon jogi végzettséggel.⁷⁴ A nők az egyetemeken lehettek gyakornokok és tanársegédek, de magántanári képesítést már nem kaphattak. Egyrészt azért, mert elképzelhetetlennek tartották a kortársak, hogy a jövő nemzedékét nők oktassák, másrészt attól tartottak, hogy a habilitáció megszerzését követően az egyetem irányításában is részt szereznének.⁷⁵

8.8. Kijelenthetem az értekezésben ismertetett adatok alapján, hogy a nők munkavállalását nem csupán az oktatási jogaik határozták meg, illetve az oktatási jogok szorosan összefüggtek a nőkkal kapcsolatos tradicionális jogfelfogással. „Legyen-e mindenben egyenrangú a nő a férfival?” – vetette fel a kérdést *Trefort Ágoston* 1881. november 13-án tartott soproni beszédében. „Én megengedem, hogy a nő polgári jogok tekintetében tökéletesen egyenlővé tétessék a férfival, de a társadalmi funkciók tekintetében, a nemi különbségnél és a női természetnél fogva a férfival egyenlő nem lehet; testi ereje s alkotása, s abból folyólag hivatása ezt nem engedi. Szerezzünk tehát a nőknek a tanítói pályán kívül – melyre kiválóan

⁷¹ KÉRI, *Hölgyek napernyővel* 124-128.

⁷² 1876. évi XIII. tc.

⁷³ SZILI, *Cselédsors az uradalmas Somogyban a két világháború között* 5.

⁷⁴ SCHWARZ, *A nők jogi stúdiumáról* 13-20. és SZÁSZY-SCHWARZ, *Nőjogászok az egyetemen* 405-406.

⁷⁵ ELTE Levéltára 8.b. 28. 351/1917-18. sz. In: MÜLLER, *Vélemények a nők felsőfokú képzéséről* 227-237.

alkalmasak – munkát és keresetet az iparban, a kereskedelemben, sőt a közigazgatás bizonyos ágaiban is; de ne követeljük, hogy bírák, ügyvédek s orvosok, törvényhozók legyenek. Oly hivatások, melyek egy egészszembert kívánnak, összes szellemi és testi erejével s egész idejével, elvonnák a nőt rendeltetésétől... Nem jó a társadalomban összezavarni a szerepeket; s annál fogva az én hozzájárulásommal– bármennyire óhajtom a női oktatás emelését– egyetemek a nők számára nem fognak nyitni. Eltekintve a dolog elvi oldalától, a zürichi Studentinek és az orosz nihilista kisasszonyok engemet arra nem buzdítanak.” – mondta.⁷⁶

A 19. századi társadalmi vélekedés tőlünk nyugatabbra sem sokban különbözött, ha a nő társadalomban elfoglalt helyéről volt szó. Ezt jelezte az angol 19. század közepi szóhasználat, amellyel az egyedülálló férfiakat „single” szóval illette, amíg az ugyanazon helyzetben lévő nőket „unprotected” -nek nevezte.⁷⁷ Míg Franciaországban a nőknek csak 1907-től kezdve volt joga béréről önállóan dönteni,⁷⁸ a magyar férjzett nőt csak az korlátozta, hogy az 1876-os cselédtörvény szerint férje engedélyével léphetett munkába.⁷⁹

8.9. Az 1880-as évektől megvalósult nagyobb arányú női munkavállalás területén is visszarendeződés figyelhető meg Magyarországon 1919 után. Az ellenforradalmi periódusban a nőnevelés terén a nőemancipáció korlátozottabb formája is lekerült a napirendről, a családanyai és a kenyérkereső hivatás egyre inkább egymást kizáró tényezőként került feltüntetésre, a politikai célzat a nőknek a családi életbe való „visszaküldésére” irányult.⁸⁰ 1920-ban jelentősen magasabb volt a munkanélküliek aránya a nők között, mint 1914-ben. Ez a jelenség egyrészt a ruházati ipar pangásából következett, másrészt abból, hogy e szektorban is inkább a női munkásokat bocsátották el. Némileg más volt a helyzet a Fővárosban, mint vidéken, tekintve, hogy a gyáripar zömében Budapestre koncentrált. Még az 1930-as években is megállapítható, hogy a férfi munkaerő szakmai színvonala magasabb volt, mint a női. 1932-ben a férfi munkanélküliek 59,5 %-a volt iparosgéd, míg a női munkanélküliek csupán 35,3%-a. A betanított munkások aránya a férfiaknál 18,7 %, a nőknél már 30,3 % volt. A munkanélküli tanulatlan ipari napszamosok aránya is jóval kisebb volt a férfiak (6,3 %), mint a nők között (19 %).⁸¹

8.10. A címben idéző jelbe tett „munkajogi jogállás” kifejezés nem véletlen. Kezdetleges és részleges szabályokat láthattunk egy-egy munkakör vonatkozásában, amelyek nem alkottak még egységes rendszert. A törvények végrehajtására kiadott rendeletek – mind központi, mind helyi szinten – az aktuálisan felmerülő problémák megoldására születtek. A jogi szabályozás egyrészt hiányos volt, például a vizsgált korszak végéig nem rendezte a cselédek munkakörét, munkaidejét, a házi és gazdasági cselédek aggkori ellátásáról nem gondoskodott. De a tanító- és óvónők munkajogi és társadalombiztosítási viszonyainak szabályozása is csak alakulóban volt. Másrészt a törvényben biztosított jogok is gyakran névlegesek voltak, érvényesítésük a helyi érdekekbe ütközött.

⁷⁶ NAGYNÉ SZEGVÁRI – LADÁNYI, Nők az egyetemeken 17.

⁷⁷ ANDERSON, - ZINSSER, A history of their own I-II. 21.

⁷⁸ MÁDAY, A magyar nő jogai 14.

⁷⁹ 1876:XIII. tc. 9. §

⁸⁰ NAGYNÉ SZEGVÁRI, Út a nők egyenjogúságához 177-183.

⁸¹ NAGYNÉ SZEGVÁRI, Út a nők egyenjogúságához 206-211.

8.11. Egyes szerzők szerint a dezintegráció és fejlődés olyan rohamos gyorsasággal ment végbe a polgárosodás korában, hogy a társadalom a saját morális igényeivel még ma sincs tisztában.⁸² A számos korlátozás és elszigetelődés ellenére a jogtörténészek ezt a korszakot mégis modernizációként értékelik. A tanulmányban kifejtettek alapján egyértelmű, a dualista korszak magyar asszonyainak egyenjogúsága a magánjog területén nem szenvedett olyan mértékű csorbát, amely indokolta volna a nőmozgalmaknak a közéleti szereplés iránti igénye hathatósabb megjelenését. A nőknek ellenben szembesülniük kellett azzal, hogy minden oktatási intézménybe korlátozott volt a bejutásuk. A magánszféra területén a „kettős mércével” és a háztartási kötelezettségek dupla terhével küzdöttek. A háborús időkben előkerült a nemi betegségek terjedésének a kérdése. A testi sértésre vonatkozó rendelkezések nem bizonyultak ugyanis kielégítőnek a nemi betegségek terjesztésének hathatós megakadályozására.⁸³ Ott voltak még a polgári korszak előtti múltból örökölt beidegződések is, a tradicionális családmóddal továbbélése. A nők szembesültek a prostitúció jelenségével és problémájával. Ugyanakkor a nők mégis kénytelenek voltak részt venni a változásokban, és a nőmozgalmak egyetlen irányzata sem kérdőjelezte meg a változások irányát. A hazai nőmozgalmakra különösen igaz az a megállapítás, hogy a választójog iránti törekvés sosem volt öncélú, hanem a nők széles körű egyenjogúsításának lett az eszköze. A nők a közéleti részvétel igényével annak érdekében léptek fel, hogy a képzéshez és a munkaerőhöz való hozzáférés bővítése, a jogi és politikai egyenlőség felé, valamint az anyaság, a gyermekgondozás és a háztartási tevékenységek elismerése érdekében az első lépéseket megtegyék. Úgy gondolták, ha eredményeket érnek el az előbbi területeken, az megváltoztatja a nőkérdést.⁸⁴ A nőmozgalmak fő törekvése éppen az volt, hogy rámutassanak a nő túrhetetlen helyzetére: a magyar leány-kereskedelem elképesztő mértékére, a női becsület büntetőjog eszközökkel való védelmének szükségére, az anyaság védelmének és a nők magasabb iskoláztatásának és alkalmazásának javítására vonatkozó intézkedések iránti társadalmi igényre, és ehhez megfelelő támogatottságot szerezzenek a közvélemény megnyerésével.⁸⁵

8.12. Álláspontom szerint az értekezésben feltárt adatok egyéges képet mutatnak a polgári korszak magyar nő társadalmáról, összefoglalják a nők jogi helyzetét érintő hatályos jogi normákat és azok érvényesülését, vagy éppen a jogi szabályozás hiányát. A munkám során a teljességre törekedve vizsgáltam a dualista korszakban élő magyar nők család és vagyoni jogi helyzetét, valamint oktatási és munkajogaikat, továbbá azon társadalmi kísérőjelenségeket és kialakult jogfelfogást, amelyek meghatározták a jogegyenlőségnek a nemek közötti érvényesülését, illetve érvényesítését. Az összegyűjtött adatok alkalmasak lehetnek arra, hogy a jogirodalomban hiányzó összefoglaló, jogtörténeti jellegű munkát pótolják a vizsgált korszak vonatkozásában.

⁸² ZIMMERMANN, Die bessere Hälfte? 393.

⁸³ VÁMBÉRY, A nemi ragályozás veszélyének büntethetősége 180-183., illetve Császár Károly, Értekezlet a nemi bajok leküzdése tárgyában 206-207.

⁸⁴ ZIMMERMANN, Die bessere Hälfte? 9-17.

⁸⁵ JÁNOSSY, A feminizmus Magyarországon 5-70.

IV. A tudományos előadás témájával összefüggő publikációk

Magyar nyelvű tanulmány

A magyar nőmozgalom erőfeszítései a leány és nőkereskedelem visszaszorítása érdekében a 20. század elején

In: HERGER Csabáné – SCHWEITZER Gábor (szerk.): Polgári-kori jogintézmények, torzulások és jogkövetkezmények Magyarországon. Δίκη – Díké. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata. 2018/2: 75-91 (2018)

Márkus Dezső a nőkérdésről

In: HERGER Csabáné – SCHWEITZER Gábor (szerk.): Polgári-kori jogintézmények, torzulások és jogkövetkezmények Magyarországon. Δίκη – Díké. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport Folyóirata. 2018/1: 137-150 (2018)

Eötvös József és az intézményes nőnevelés Somogyban

In: VARGA Norbert (szerk.): VI. Szegedi Jogtörténeti Napok báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék Szeged, 2014: 49-66 (2014)

A nők „munkajogi” jogállása a dualista korszakban Somogy vármegyében

In: PTE-ÁJK, PhD-tanulmányok (2014)

A cselédség jogi helyzete a dualizmus-kori Magyarországon. Cselédügyek Somogyban és Baranyában

JURA 2013/2: 171-180 (2013)

Nőmozgalmak a dualizmus-kori Magyarországon (1867–1918)

JURA 2013/1: 117-128 (2013)

A kéjelgésügy szabályozása a dualizmus-kori Magyarországon, különös tekintettel Somogyra

JURA 2012/1: 15-28 (2012)

„A nő mint „tipikus áldozat” és mint „tipikus tettes”

In: PTE-ÁJK Phd tanulmányok 2011/10 (2011)

Idegen nyelvű tanulmány

The Constitutional Rights of Women and the Objectives of the Hungarian Women’s Movements (1867 – 1918)

Journal on European History of Law 2018/9. No. 2: 273-277 (2018)

The traditional Christian family model and the legal status of women in Hungary (1867-1948)

Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa 2017/10(1): 147–167 (2017)

<http://www.ejournals.eu/Krakowskie-Studia-z-Historii-Panstwa-i-Prawa/2017/Tom-10-Zeszyt-1-2017/art/9582/>

Objectives of the Hungarian Women's Movements in the age of the Austro-Hungarian Dual-Monarchy (1867-1918)

S. VANDENBOGAERDE, I. LELLOUCHE, H. DUFFULER-VIALLE, S. DHALLUIN & B. DEBAENST (eds.), (Wo)Men in Legal History, Lille, Centre d'Histoire Judiciaire, 2016: 311-326 (2016)

Women's Status in the Field of Labour Law in Hungary, through the Instance of Somogy County (1876 –1914)

Journal on European History of Law 2014/5. No.1: 129-135 (2014)

Some remarks on judicial decisions in penal cases as made by Royal County Court of Kaposvár (1879-1918). The question of female offenders and female victims
Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa (Cracow Studies of Constitutional and Legal History). 2013. Volume 6, Issue 4. Published: 2014: 423-427 (2014)

<http://www.ejournals.eu/Krakowskie-Studia-z-Historii-Panstwa-i-Prawa/2013/Tom-6-Zeszyt-4-2013/art/2817/>

„Question of women“ in England before the First World War. In: Zdravec Zsófia (szerk.): Spring wind, 2010: 75-78 Konferenciakötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Pécs